

ESKİ TÜRK YAZI DİLİNDEN YENİ YAZI DİLLERİNE GEÇİŞ DEVRİ VE ÖZELLİKLERİ

1. Türk dilinin VI.-XI. yüzyılları arasındaki devresi, çeşitli etkenlere bağlı bazı ses ve şekil bilgisi ve kelime kadrosundaki ayrılıklara rağmen, dil yapısı ve tarihî gelişme şartları bakımından genel olarak birbirinin devamından ibaret tek bir kol hâlinde yol aldığı devredir.

XI.-XIII yüzyıllar arasında, Orta Asya Türk dünyasının batı kesiminde kalan bölgelerin yeni gelişmelere, Türk boyları arasındaki karışıp kaynaşmalara ve batıya uzanan göçlere sahne olduğu bilinmektedir. Bu değişik şartların etkisi ile Türk dilinin XIII. yüzyıldan itibaren yeni gelişmelerle bir ayrışma ve dallanmaya uğrayarak yeni yazı dillerini oluşturmaya başladığı ve bu dallanmaya Harezmi ile ona bağlı bölgelerin beşiklik ettiği de bir gerçektir.

Eski Türkçe, bir yandan Harezmi Türkçesi aracılığı ile Doğu Türkçesi diye adlandırdığımız Çağataycada, yeni gelişme şartlarına bağlı bir kol hâlinde şekillenirken, bir yandan da Oğuz-Türkmen lehçelerinin Batı Türkçesinin güney kolunu, Kıpçak Türk lehçelerinin de kuzey kolunu oluşturması, bu ayrılma ve dallanmanın tabii bir sonucudur.

1.1. Burada, konumuzla ilgili olarak öncelikle şöyle bir soruya cevap aramak durumundayız.

Acaba Türk dilinin tarihî gelişme çizgisi üzerinde, Eski Türkçeden yeni yazı dillerine geçerken, dil yapısı bakımından bu iki devreyi kısmen biribiri ile birleştiren kısmen de birbirinden ayıran ve iki devir arasında köprü vazifesi gören farklı nitelikte bir geçiş devri söz konusu olabilir mi? Eğer böyle bir geçiş devri varsa, bu devrin kendine has dil yapısı ve özellikleri nelerdir?

Teferruata ait noktaları bir yana itersek, bu konudaki görüşler şimdiye kadar genellikle iki ayrı yönde yol almıştır, diyebiliriz:

A. Eski Anadolu Türkçesinin başlangıç öncesinde Eski Türk yazı dili ile bağlantılı olduğunu kabul edenler,

B. Böyle bir bağlantının bulunmayacağı görüşünü benimseyenler.

1.2. Bu probleme ilk defa eğilmiş alan R.R. Arat, “*Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkışafına Dair*” adlı makalesinde¹ konunun tartışmasına girmeden ilim alanının dikkatini *olga bolga* dili diye adlandırılan karışık dilli eserler üzerine çekmiştir. Daha sonra *Behçetü'l-hadâik*, *Şerhü'l-menâr*, *Kudurî Tercümesi* gibi eserlerin dilini inceleyen Mansuroğlu², Buluç³, Canpolat⁴, Korkmaz⁵ gibi araştırmacılar karışık dilli eserlerin az

¹ V. *Türk Tarih Kongresi* (Ankara 12-17 Nisan 1956), TTK. yay. IX. seri no: 5, Ankara 1960, s. 225-232

² Mansuroğlu, “Şerhü'l-menâr'ın Dili Hakkında” V. *Türk Tarih Kongresi (Kongreye sunulan Tebliğler)*. TTK. yay. IX. seri no: 5, Ankara 1960, s. 367-374.

³ S. Buluç, “Eski Bir Türk Dili Yadigarı: Behçetü'l-hadâik fi Mev'izeti'l-halâik”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VI*. (İstanbul 1955), s. 119-131.

⁴ Mustafa Canpolat, “Behçetü'l-hadâ'ik'in Dili Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1967, (Ankara 1968), s. 165-175.

⁵ Zeynep Korkmaz, “Eski Bir Kuduri Çevirisi”, XI. *Türk Dil Kurultayı'nda Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara TDK. 1968, s. 225-231, Şadru'ddin Şeyhoğlu, *Marzubân-nâme Tercümesi*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı basım A.Ü. DTCF. yay. 219, Ankara 1973, s. 16-56.

veya çok oranda böyle bir geçiş devrini temsil ettiği görüşüne ulaşmışlardır. Onları bu görüşe götüren sebep, söz konusu eserlerde ses ve şekil bilgisi bakımından Eski Türkçe ile Oğuzcaya ait özelliklerin yan yana yer almış olmasıdır. Hatırlatmak ve hafızalarınızı tazelemek üzere bunlardan birkaçını dikkatinize sunmak isteriz:

a. Bu eserlerde; Oğuzcada daha sonraki gelişmelerle v-'ye dönmüş veya erimiş olan Eski Türkçe önses b-'lerinin aynen korunmuş olması: *bar* 'var' (KT. 34 a-17), *barmağa* 'varmak için' (KT. 112 a-7), *birsün* 'versin' (KT. 64 b-2), *bolsun* 'olsun' (KT. 72 a-12) gibi. Kudurî Tercümesi'nin iki yerinde bu b-'nin *eb* 'ev' kelimesinde sonseste de korunduğu görülüyor: *ebiñ içinde* (KT. 39 a-16), *ebde* (KT. 82 b-6).

b. >m- değişmesi bakımından her iki sesin de yer almış olması:

1. *beñ* (Beh. 228-21), *beñiz* (Beh. 182-9), *beñgü* (Beh. 279-15), *beñzer* (KT. 41 b-16) vb.

2. *b->m-*: *men* (KT. 11 b-15), *muñun* (KT. 3 b-11), *meñzer* (KT. b b-10) gibi,

c. *t->d-* değişimi bakımından *t*-'li ve *d*-'li şekillerin yanyana bulunması: *taş* (KT. 9 b-1) *tanuğ* (KT. 62 b-14), *tavar* (KT. 46 b-12), *dañ* (KT. 15 a-2), *daşı-* (KT. 39 a-13), *dutu* (KT. 96 b-8), *dürlü* (KT. 40 a-10), *derzi* (KT. 47 a-5), *dükel* (KT. 25 b-7) gibi,

ç. Birden fazla heceli sözlerin sonlarındaki -ğ/g- ünsüzleri ile çekim ve yapım eklerinin başlarındaki ğ-/g- ünsüzlerinin kısmen korunmuş, kısmen de eriyip kaybolmuş olması.

1. *eygü* (Beh. 31-8), *yalğan* (Beh. 30 a-a), *-bulğanub* (KY. 49-15), *ölgesi* (Beh. 311-a), *namāzğa* (KT. 1 b-b), *yirge* (KT. 6 b-7), *bizge* (KT. 93 a-6), *kılğa* (KT. 6 b-3), *bolğa* (61 b-10), *kañğ* (KT. 64 b-16), *kañuğ* (KT. 22 a-14), *kılğucu* (16-15) vb.

2. *dapu<tapuğ* 'hizmet' (KT. 78 b-2), *dürlü* (KT. 40 a-10), *kañusu* (KT. 41 b-9), *ulu* (KT. 101 a-5), *ayru* (KT. 27 a-8) *biren* 'veren' (KT. 54 a-3), *atlu* (11 b-5), *yazuğlu* (KT. 108 b-2) gibi,

d. İsim çekimi eklerinde Oğuzca şekillerin hâkim ve yaygın olmasına karşılık, Doğu Türkçesine ait şekillerin de yer alabilmesi: *oğlan-ıñ* (KT. 38 a-4), *öğir+niñ* (90 a-9), *ion+ı* (KT. 55 b-2), *dilüñ+ni* (Beh. 31-13), *sagrağ+nu* (CR.), *tag+a* (KT. 13 b-12), *dapu+ya* (40 b-10), *söz+den* (KT. 43 b-13), *yaban+dan* (KT. 27 a-1), *daş+dın* (Beh. 72-14), *yazuğ+dın* (Beh. 289-3) gibi.

Yalnız *Kudurî Tercümesi*'nde daha arkaik bir özellik olarak yer yer bulunma hâli ekinin ayrılma hâli görevi ile kullanıldığı da görülüyor. *İki erte birisi* 'iki kimseden birisi' (47 b-9), *iki ortakta birisine* 'iki ortakta birisine' (47 b-10) vb.

e. -ğal-ge>-ğul-gü gelecek zaman ekleri yanında Oğuzcaya has ve tek tük -ası/-esi, -daçul-deçi, -acaçl-ecek eklerinin de kullanılmış olması,

Böylece *olğa-bolğa* veya *olğay-bolğay* terimi ile adlandırılan eserlerdeki dil karışıklığının son zamanlara kadar zannedildiği şekilde yalnız zaman ve bölge ayrılıklarına göre değişen istinsah farklarından kaynaklanmadığı, asıl, Oğuzcanın müstakil bir yazı dili hâline gelebilmek için geçirdiği tarihî gelişme süreci ile ilgili olduğu görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır.

1.3. Daha sonra, aynı nitelikteki bir eserin dili dolayısıyla bu konuya yeniden eğilen Şinasi T e k i n, *Kitabü'l-ferâiz'in* dilini inceleyerek vardığı sonuçları genelleştirmiş ve bu

nitelikteki eserlerde görülen karışık dil yapısının, Eski Anadolu Türkçesinin tarihî gelişmesi ile ilgili organik özellikler olmayıp Orta Asya ve Horasan'dan göç etmiş göçmenlerin kendi şahsî lehçe veya ağızları ile ilgili ferdî özelliklerden ibaret olduğu görüşünü savunmuştur.⁶ Ona göre: “Batı Türkistan’da X, XI. yüzyıldan beri gelişmekte olan ilk İslâm Türk yazı dilinin Ön-Asya’daki Oğuzlara bu hususta toptan kitle hâlinde etki yapmasına imkân yoktu; ancak Orta-Asya İslâm Türk yazı dilinin Anadolu’ya etkisi, yalnız tek tük kişiler vasıtasıyla olmuş ve bu etki de, sadece onu getiren ve Anadolu yöresine yerleşen Orta-Asyalı yazarın kendi eserlerine inhisar etmiş, kendi dışını, çevresini etkileyememiştir.”

Böylece, bu konudaki görüşler, biribiri ile zıtlaşan bir durum arz etmiştir.

1.4. Son olarak, İran’ın kuzeyindeki bu günkü Horasan Türkçesi ile Karışık Dilli eserler arasında ses ve şekil bilgisi özellikleri bakımından dikkatli bir karşılaştırma yapan G. Doerfer⁷, konuyu, yerine göre her iki yöndeki görüşün temsilcilerine de hak verdirecek bir senteze ulaştırmaya çalışmıştır. Ona göre, *olga-bolga* problemi ile ilgili metinlerde iki ayrı tabaka ayırmak mümkündür:

1. Doğu Türkçesinden gelen ferdî etkilerin söz konusu olduğu ve kısmen Ş. Tekin’e hak verdiren metinler: Ali’nin Kissa-i Yusuf’u, Şeyyad Hamza’nın Doğu Türkçesindeki şiirleri ve Kadı Burhaneddin’in Memlûk Türkçesini taklit eden tuyuğları gibi.

2. Dil yapısı bakımından Horasan Türkçesinin özelliklerini aksettiren ve kısmen de Z. Korkmaz’a hak verdiren metinler: Mevlânâ’nın şiirleri, *Behcetü’l-hadaik*’in mensur bölümü ve *Kitâbü’l-ferâiz* gibi⁸, G. Doerfer bu görüşüne şu açıklamayı da eklemiştir:

Mevlânâ Celâleddin Rumî’de görülen Doğu Türkçesine ait *bol-ğay-men*, *yarğu-ya barur-men* gibi özellikler ile, isim çekimi eklerindeki Oğuzcaya has şekiller, gerçekten de Mevlânâ’nın kendi ağız yapısını aksettiren özelliklerdir. Fakat bu gün aynı özellikleri Horasan Türkçesinde gördüğümüz ve Mevlânâ’nın dili ile Horasan Türkçesi arasında bir paralellik ve tıpkılık olduğu için, Mevlânâ’nın kullandığı dil, Oğuzcanın Doğu Selçukluya bağlı Horasan Türkçesini temsil etmektedir. Bu bakımdan karışık dil yapısını Türkçenin tarihî gelişme seyri ile bağlantılı bulan araştırmacılar da haklıdır. Sonuç olarak, G. Doerfer, bizim 1972⁹ ve 1973 yıllarındaki yayınlarımızda *Selçuklu Oğuzcası* veya *Eski Doğu Oğuzcası*¹⁰ diye adlandırdığımız devreyi *Doğu Selçukçası* olarak kabul etmiş ve dolayısıyla, kendi belirlediği metinler çerçevesinde görüşümüze aynen katılmış bulunmaktadır.

2. Şimdi biz temelde birbirinden ayrılan veya biribiri ile kısmen birleşen bu görüş ayrılıkları karşısında, konuya, münferit eserler veya yalnız Eski Türkçeden Oğuzcaya geçiş açısından değil de yeni yazı dillerinin teşekkülünde tarihî süreç olarak “geçiş dönemi” dediğimiz bir ara devrenin bulunup bulunmaması açısından bir daha eğilmek istiyoruz, çünkü son yayınlarda, gelişmelere belirli dar bir açıdan bakıldığı ve farklı bir

⁶ “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde, ‘Olga-bolga’ sorunu”, *TDAY*. 1973-1974 (Ankara 1974), s. 59-157 ve Özellikler s. 69.

⁷ “Das Chorasan türkische” *TDAY. Belleten* 1977, (Ankara 1977), s. 127-204.

⁸ Bk. No. 6’da göst. e. s. 132/1. 6, s. 133/1. 7-5.

⁹ “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, *TDAY. Belleten* 1972 (Ankara 1973), s. 17-34.

¹⁰ *Marzuban-nâme Tercümesi*, Ankara 1973, s. 57, §. 18/5.

hareket noktası benimsendiği için bu konu hâlâ askıda kalmış bulunmaktadır. Konuyu dağıtmamak için görüşlerimizi maddeler hâlinde özetlemeyi uygun buluyoruz:

3. Öncelikle şunu belirtmek isteriz ki, karışık dilli eserler ile ilgili son değerlendirmelerde, bir varsayım olarak yorumlandığı gibi Doğu Türkçesinin Oğuzcaya etkisi ve Oğuzcanın bu etki altında oluşması söz konusu değildir. Aksine, Oğuzların o vakte kadar Batı Türkistan'da hâkim olan eski Türk yazı dili geleneğinden kopmaya başlaması ve konuşma dili halindeki Oğuzca'yı yazı diline aktarmaya çalışarak yeni bir yazı dili oluşturma sürecine girmiş olmalarıdır.

Bunu, farklı tarihî ve sosyal sebeplere bağlı bulunmakla birlikte, niteliği bakımından Osmanlıcadan Türkiye Türkçesine geçişteki süreçle karşılaştırmak mümkündür.

Tanzimat devrinde başlatılan dilde yenileşme ve sadeleşme hareketinin bir devamı olarak, 1911-1923 yılları arasındaki Millî Edebiyat döneminde, millî bir yazı dili yaratabilmek için nasıl dile Osmanlıca damgasını vuran özellikleri peyderpey atıp yerlerine konuşma dilindeki Türkçeye has şekilleri yerleştirme hareketi başlamış ise, Oğuzcanın eski Türk yazı dilinden kopuşu da bir bakıma böyle olmuştur, denebilir.

4. Durumu yalnız Oğuzcanın Doğu Türkçesi ile ilişkisi açısından değil, bir de XI, XIII. yüzyıllar arasındaki kendi dil yapısı ve gelişme şartları açısından değerlendirmek gerekir.

4.1. Kâşgarlı'nın verdiği bilgilere göre XI. yüzyıl Oğuzcasının, Karahanlı Türkçesi ile birleştiği ve ayrıldığı noktalar vardır. Kâşgarlı, yaptığı açıklamalarda sadece ayrılan noktaları dile getirmiş birleşen noktalara işaret etmemiştir: Divan'da yalnız Karahanlı Türkçesi için verilen *ün, uwut* 'utanma', *öğüt, ülüş* 'pay', *azığ* 'azı dişi', *uluğ* 'eskimiş, yıpranmış' *ağ* 'iki bacak arasındaki boşluk', *ütmek, ulaşmak, üleşmek, tezmek, tezilmek, pusmak* 'pusuya yatmak' *bısmak* gibi pek çok kelimenin¹² aynı zamanda Oğuzcada da bilinen ve bu güne kadar devam eden kelimeler olması, eserdeki bu tutumun somut bir örneğidir. Bu bakımdan Oğuzcanın XI. yüzyıldaki dil yapısı ile ilgili değerlendirmede bu husus da göz önünde bulundurulmalıdır.

4.2. Oğuzca, *b->m-* değişmesi bakımından genellikle *b-* yanındadır: *men/ben mün/bün* 'çorba' (Div. Trc. I-31), *mayak/baynağ* 'pislik, gübre' (Div. Trc. III-135, 408) gibi. Fakat bu açıklamaya rağmen, Kâşgarlı *b->m-* değişimine uğramış *muñar* kelimesini de Oğuzca olarak göstermiştir. (III. 376) Eserin iki yerinde Oğuzların ve Kıpçakların *ben bardum* (I-339) örnekleri ile *men* yerine *ben* zamirini kullandıklarına işaret ettiği halde, başka yerlerde, geniş zaman kipi dolayısıyla, Oğuzların *men baran* 'varırım', *men keliren, men ya kıraran, men barmasmen* (II, 64, 65) dediklerini de kaydetmiştir. Ayrıca *menze-, muñ, min-* gibi kelimelerin Oğuzcada başkalaştığını da kaydetmemiştir. Bu durum ve Abu Hayyan'da Türkmence için verilen örnekler arasında *meñiz, meñze-* gibi kelimelerin du bulunması, özellikle *b->m-* değişimine uğramış *muñar, men, minmek, minek daşı, munuñ* gibi kelimelerin *Manisa-Soma, Afyon-Dinar, Aydın-Bozdoğan, Denizli-Çivril, Uşak-Sivas* gibi, tam bir Oğuz karakteri taşıyan Anadolu ağzlarında bu gün bile devam etmekte oluşu, Oğuzcanın XI. yüzyılda *b-*'yi koruyan ağzları yanında bu sesi *m-*'ye

¹² Başka örnekler için bk. Z. Korkmaz, *Marz.*, s. 27/10.

çeviren ağızlarının da varlığına işaret etmektedir. Horasan Türkçesindeki *b->m-* değişimi de bunun başka bir delilidir. Aynı durum karışık dilli eserler için de söz konusudur.

4.3. Kâşgarlı *b>v* değişimi bakımından Karahanlı Türkçesindeki çift-dudak *v*'sinin (𐰇=w), Oğuzcada dışdudak *v*'sine (*v*) çevrildiğini kaydetmiştir. Ancak verdiği (*ab*) *aw>av*, (*eb*) *ew>ev* (II, 32), *tavar* (I. 362), *savaş* (II, 82), *savcı* (III-325), *sevük* 'sevgili' (I-92), *yavlak* 'kötü' (III, 43) gibi örnekler hep son ses veya iç ses değişimini gösteren örneklerdir. Henüz ön ses *b->v-* değişimi gerçekleşmemiştir. Çünkü eserin çeşitli yerlerindeki *bar* 'var', *barmak* 'varmak', *barın*, *baran*, 'varan' (I. 31, 33, 339) *birmek* 'vermek' (II. 45, 46, 47), *bolmak* 'olmak' *ol us boldı* (II. 36) gibi kelimeler aynı zamanda Oğuzca için de örnek olarak gösterilmiştir.

4.4. *t->d-* değişimi bakımından, Kâşgarlı, Oğuzlarla onlara yakın olanların *t*'yi *d*, 'ye çevirdiklerini kaydetmiştir. *tewey>devey* (I-31) gibi. Ancak, bu açıklamayı Oğuzca için kurallı bir değişme şeklinde anlamak mümkün değildir. Çünkü, eserde *t->d-* değişimine uğramış *dağı* (II. 195) vb. örnekler yanında, ince ve kalın sıradan *t*'li *tamak*, *tamar*, *tariğ*, *tavar*, *tegül* 'değil', *telü* 'deli', *teñelgüç* 'dölengeç kuşu', *teriñ* 'derin', tölet- 'koyunu kuzulatmak' gibi kelimeler de Oğuzca olarak gösterilmiştir. Karışık dilli eserlerin durumu da genellikle böyledir. Yalnız aynı kelimelerdeki *t*'li ve *d*'li şekiller istinsahlar yolu ile esere girmiş ağız ayrılıklarını aksettiriyor olmalıdır.

4.5. *d>y* değişimi bakımından, Kâşgarlı Oğuzların *d*'yi *y*'ye çevirdiklerini bildiriyor: *Ɔadıñ>qayın* 'kayın ağacı, kayın birader' (I, 32), *adıƆıq>ayrıq* 'ayrık otu' 'ayrı' (I, 98) kelimeleri dışında *d*'li örneklere rastlanmadığına göre Oğuzlarda bu değişimin epey ilerlemiş olduğu anlaşılıyor. Aynı durum karışık dilli eserler için de söz konusudur. Meselâ *Behcetü'l hadaik'ta* *đ* yalnız *ıdı* (217-15) ve *boğak* 'boya' (190-9) kelimelerinde korunmuş, onun dışında *y*'ye dönüşmüştür.¹³

4.6. çok heceli kelimelerin sonundaki *-ğ/-g* ünsüzleri ile hece ve ek başlarındaki *ğ/-g-* ünsüzlerinin durumu bakımından da XI. yüzyıl Oğuzcası ile karışık dilli eserler arasında bir paralellik vardır. Şöyle ki: Kâşgarlı, iç sesteki *ğ/g* erimesi için *çumğuk/çumuk* 'alakarga', *tamğak/tamak barağan/baran*, *urağan/uran* (I, 33), *kuğuğ/kuuru* (I, 154) örneklerini vermiştir. Ancak, eserde Oğuzca için yer yer *karğan*, *urğan*, *kurğan*, *kağılğan*, *sevindirilgen* gibi kelimelerin *g*'li ve *g*'siz şekilleri ile, *tariğ* 'darı', *satğış* 'rastlamak, sataşmak', *kağığ* 'kapu', *yazığıcı* 'hımsımlar arasında mektup getirip götürən', *yoriğcı* 'dünürler arasında gidip gelen kimse', *tariğcı* 'çiftçi' gibi örnekler de¹⁴ sıralandığına göre, bu olay başlamış, fakat gelişmesini henüz tamamlamamıştır. *-ğuçı/-güçi* ekinin durumu da böyledir. Demek oluyor ki, XI. yüzyıl Oğuzcası, Eski Türk yazı dili ile daha sonraki Batı Oğuzcası arasında gidip gelen ikili ve karışık bir dil yapısındadır. Bu gelişme ancak XI-XIII. yüzyıllar içinde tamamlanmış olmalıdır. Bu bakımdan XIV. yüzyıl Anadolu Oğuzcasından farklıdır.

İşte bizim vaktiyle Anadolu'daki Batı Oğuzcasına karşı "Selçuklu Oğuzcası" veya "Doğu Oğuzcası", G. Doerfer'in de "Doğu Selçukçısı" dediği Oğuzca budur. XIV. yüzyıl Anadolu Oğuzcasından farklıdır.¹⁵ Batı Türkistan ile Anadolu arasındaki göçler ve kültür

¹³ Bk. M. Canpolat, a.g.e., s. 171/3.

¹⁴ Daha başka örnekler için bk. Z. Korkmaz, *Marz.*, s. 45/8.

¹⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. "XI-XIII Yüzyıllar Arasında Oğuzca", *TDAY*. 1973-1984, s. 41-48.

bağlantısı dolayısıyla bu nitelikteki eserler Anadolu'ya da gelmiş yahut orada yazılmış olabilir. Bu sebeple karışık dilli eserlerdeki ikili özellikleri o eserlere istinsahlar yolu ile geçmiş olan ferdi özelliklerle karıştırmak doğru olmaz. Bizce bunlar ferdi değil normatif özelliklerdir.

5. Eski Türk yazı dilinden yeni yazı dillerine geçiş şeklindeki dallanmada, Harezmi bölgesindeki etnik kaynaşma ve karışmaların önemli bir rol oynadığını, bu bölgedeki tarihî, sosyal ve kültürel şartların yeni gelişmelere elverişli bir ortam hazırladığını da unutmamak gerekir. Bilindiği gibi *Harezmi* ve ona bağlı bölgelerin Türkleşmesi XI-XIII. yüzyıllar arasına girer. Bu Türkleşmede *Yimek*, *Bayavut*, *Kalaç* ve *Kanklı* gibi Türk boyları yanında *Oğuz* ve *Kıpçakların* da büyük rolü vardır.

Tarihî ve coğrafi kaynakların verdiği bilgilerden, Orta-Asya'daki Oğuzların daha X. yüzyılda Sirderya boylarında ve Aral Gölü kıyılarında *Yenikent* merkez olmak üzere bir yabgu devleti kurduklarını biliyoruz. X-XI. yüzyıllar arasında, *Yenikent'e* ilâveten *Haare*, *Cend*, *Sepren*, (*Sabran*, *Savran*), *Suğnak*, *Karnak*, *Karaçuk* (*Fârab*) şehirlerini kurmuş, XII. yüzyıllarda da bunlara *barçınlıg kent*, *Eşnas*, *Uz Kent* ve *Sırlı Tam* gibilerini eklemiş olan Oğuzlar, bu bölgede kısmen göçebe kısmen de yüksek kültürlü bir yerleşik hayata geçmiş bulunuyorlardı. Buldukları yerlerde de bir yandan *Maveraünnehr*'in yerli halkı ile karışan bir yandan da *Karahanlı*, *Çigil*, *Argu* ve *Karluklar* ile komşuluk eden bu Oğuzlardan bir kısmı *Ceyhun* ırmağını geçerek Harezmi yolu ile *Horasan'a* kadar uzanmışlar ve 1040 yılında *Büyük Selçuklu Devleti*'ni kurmuşlardır. XI-XIII. yüzyıllar arasında Harezmi'nin Türkleşmesinde önemli rol oynayan Oğuzlar, *Aral Gölü*, *Sirderya* yakasından *Horasan'a* kadar uzanmış olan bu Oğuzlardır. Ayrıca Harezmi'nin Türkleşmesi de bu bölgenin Selçuklu hakimiyetine girdiği devreye rastlar.¹⁶

Harezmi'nin Türkleşmesinde yukarıda belirtildiği gibi Oğuzlar kadar Kıpçakların da büyük katkısı olmuştur. Altınordu bölgesinin XIV. yüzyılda Kıpçakçanın ağır bastığı bir yazı dilini geliştirebilmesi, Kıpçakların Harezmi'ni Türkleştiren bu katkılarının eseridir. Görülüyor ki, yeni yazı dillerinin kuruluş ve gelişmesine kaynaklık etmiş olan Harezmi bölgesi, XI-XIII. yüzyıllar arasındaki Türkleşme hareketine paralel olarak *Oğuz*, *Kıpçak*, *Kalaç*, *Kanklı* gibi çeşitli Türk boylarının karışıp kaynaşmasına sahne olmuş bir bölgedir. Bu bakımdan etnik yapısı mütecanis değildir. Yeni edebî gelişmelere sahne olan böyle bir bölgenin bir yandan Harezmi Türkçesini oluştururken, bir yandan da Oğuzların ve Kıpçakların yoğun olduğu bölgelerde, her iki lehçe doğrultusundaki şekillenmeleri etkilememesi mümkün değildir. Bizce, karışık dilli eserler bu devre aittir ve eski Doğu Oğuzcasını temsil etmektedir. *Rabguzi'nin Kısasii'l-enbiya'sı* ile *Anonim Kur'an Tefsiri* dil yapıları bakımından nasıl *Karahanlı Türkçesini* Harezmi Türkçesine ve *Nehcül-feradis* de *Çağatay Türkçesine* bağlayan geçiş devri ürünleri ise, karışık dilli eserler de Oğuz Türkçesini XIII. yüzyıl sonundaki Anadolu Türkçesine Kıpçak Türkçesini de Altınordu ve *Memlük bölgelerinin* halis Kıpçakcasına bağlayan geçiş devri ürünleridir. Oğuz ve Kıpçak yazı dillerinin teşekkülünde böyle bir geçiş devrini kabul etmemek, Türk dilinin tarihî gelişme seyri ile ilgili bir safhayı görmezlikten gelmek demektir.

6. Kaldı ki, Türk dünyasında o zamana kadar hâkim olan yazı dili geleneğinden birdenbire koparak müstakil bir yazı dili kurmak mümkün değildir. Dilin dinamik bir

¹⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, AÜDTCF. yay. Ankara, 1967, s. 39-40-52-560; Z. Korkmaz not 15'te g.e., s. 41-42, not 1, 2.

yapısı olduğu için, o vakte kadar bünyesinde genel eğilimler hâlinde var olan özelliklerden bir kısmı körleşecek, bir kısmı da benimsenip yoğunlaşacaktır. Aslında Oğuzcanın yazı dili içindeki ilk belirtileri ta Eski Türkçeye kadar uzanmaktadır.¹⁷ A. K. Borovkov'un yaptığı araştırmalara göre, bu etki, bir Oğuz-Türkmen edebî ananesinin varlığını gösterecek şekilde *Anonim Kur'an Tefsiri*'nde de yer almıştır.¹⁸ Ancak gövdeden ayrılan dallanmada ve yeni yazı dillerinin oluşmasında genel eğilimlerin körlenmesi veya koyulaşması denen bir dil olayı vardır. Aynı durum elbette Oğuzcaya ve Kıpçakçaya dayalı yazı dillerinin teşekkülünde de söz konusudur. Oğuzcanın ve Kıpçakcanın birer müstakil yazı dili hâline gelme mücadelesinde, körletmeye çalıştığı özellikler kısmen eski yazı dili geleneği ile ortaklaşan özellikler, koyulaştırıp kendine mal etmeye çalıştığı özellikler ise, konuşma dilinden yazı diline aktardığı ve kendi lehçe yapısını şekillendiren yeni özelliklerdir. Bu süreç tamamlanuncaya kadar ister istemez bir önceki devrenin kalıntıları ile yeni özellikler yanyana devam edecektir. Aynı durumu Anadolu bölgesinde Azerî Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesinin ayrı yazı dilleri hâlinde yol alışlarında da görmekteyiz. Eski Anadolu Türkçesinde her iki lehçeye ait özellikler devam ettiği halde, Azerice XV. yüzyıldan sonra bunlardan bir kısmını kendi dil yapısı içinde benimseyip koyulaştırarak¹⁹ farklı bir yazı dili hâline gelmiştir. Böylece, Harezmi bölgesinde Karahanlı-Harezmi Türkçesi doğrultusundaki bir yazı diline paralel olarak, Oğuz-Türkmen ve Kıpçak lehçeleri doğrultusunda bir geçiş devresinin bulunması da normaldir. Doğu Oğuzcasından Batı Oğuzcasına uzanan bu devrenin 150-200 yıl kadar sürdüğü tahmin edilebilir.

7. XIII. yüzyıl Moğol akımı ile Anadolu'nun büyük dalgalar hâlinde yeni Oğuz göçleri ile beslenmiş olması, Oğuzcanın Anadolu'daki şekillenmesini etkilemiş ve konuşma dilinin yazı diline çok daha yoğun olarak aktarılmasına yol açmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin *yiyesi bişür-*, *gidesi degül*, *görüserveren*, *varası olursavuz*, *olıcak*, *olıcağız*, *bilmezüz*, *alurvar*, *uğrayavuz*, *isteyü kodı*, *allayuban*, *varıyorur* gibi yeni ek ve şekiller kazanmış olması, bu durumla ilgilidir. Bu gelişmede Anadolu'daki Türkmen beylerinin de büyük rolü olmuştur. Çünkü, Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısı ile zayıflaması üzerine, buldukları bölgelerde kendi adlarına hüküm sürmeye başlayan Türkmen beyleri Arap ve Acem kültürüne fazla itibar etmemişlerdir. Millî geleneklerine ve Türk diline verdikleri büyük değer, ilim adamlarını, şair ve edipleri korumak hususunda gösterdikleri duyarlık, kısa zamanda her beylik merkezinin birer kültür merkezi hâlinde filizlenmesine yol açmıştır. Telif ve tercüme yüzlerce eser ortaya konmuştur. Bu bakımdan Anadolu Beylikleri devri, o vakte kadar hâkim durumda olan Arapça ve Farsçaya karşı hızla konuşma dili paralelinde yerli ve millî bir yazı diline geçiş devridir. Karamanoğlu Mehmed Bey'in 1277 tarihli fermanı bu genel gidişin tipik bir örneğidir.

— Böylece, bir yandan Oğuzcanın XI.-XIII. yüzyıllar arasında, dil yapısı bakımından, kendi bünyesinde bazı değişme ve gelişmeleri gerçekleştirmiş; bir yandan da yukarıda belirttiğimiz özel şartlar dolayısıyla Anadolu'daki yazı dilinin tamamen konuşma dili paralelinde yol almış olması, batıdaki Oğuzca için yeni bir şekillenmeyi zarurî kılmıştır.

¹⁷ Bk. Z. Korkmaz, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *TDAY* B. 1972 (Ankara 1975), s. 433-446.

¹⁸ *Leksika sredneaziatskoga Tefsira XII-XIII. vekov* 'Orta-Asya Tefsiri Sözlüğü', Moskova 1963, s. 12, 13.

¹⁹ Bk. A. Dilaçar, "Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi", *TDAYB*, 1957 (Ankara 1957), s. 83, 93.

İşte Eski Anadolu Türkçesinin XIV. ve XV. yüzyıllar zarfında geçirdiği bu yeni şekillenme dolayısıyla ki, XV. yüzyıl yazarları artık Doğu Oğuzcasına ait kalıntıları ve bu dille yazılmış eserleri yadigar olmuşlardır. “Olga bolga” veya “olgay bolgay” dili diye adlandırılan eserlerin “ruşen ve aydın Türki’ye” çevrilmesinin sebebi budur. Anadolu bölgesinde kendini gösteren bu hızlı gelişme, sanırız ki, Şinasi Tekin’in, kopyaları XIV. yüzyılda yapılmış olan eserlerdeki dil farkını da açıklayıcı niteliktedir. Bu gün Cumhuriyet Türkiyesinde Halid Ziya, Refik Halid gibi yazarların, yeni neslin anlayabilmesi için, kendi eserlerini kendi elleri ile sadeleştirmiş olmaları da böyle hızlı bir dil gelişmesinin ortaya koyduğu yadırgananın sonucu değil midir?

8. Burada, son olarak bir noktaya daha işaret etmek istiyoruz: Elbette yazma eserlere istinsahlar yolu ile girmiş bulunan birtakım ferdi ağız özellikleri de vardır. Kritik metin yayınları için yapılan çalışmalar, bunun pek çok örneğini karşımıza çıkarmaktadır. Söz gelişi XIV. yüzyılın karakteristik bir eseri olan *Hurşid-nâme*’de, iç ve sonseslerdeki *ķ>h* vb. değişimler bakımından Münih nüshası ile Berlin nüshasının birbirinden tamamen ayrılmış olması gibi. Aynı eserde aynı kelimelerin bile değişik şekillere girmesi veya bir ekin yerini başka bir ekin almış olması, şüphesiz, müstensihlerin kendi ağız özelliklerini o esere aktarmış olmaları ile ilgilidir. Ancak, tek bir eser üzerindeki değerlendirmeye dayanarak bu türlü ferdi özellikleri bir yazı dilinin tarihî gelişmesi ile ilgili normatif özellikler ile karıştırmamak gerekir. Konuya bir bütün olarak bakıldığında ve çok yönlü bir değerlendirme yapıldığında, yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususlar, Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin müstakil birer yazı dili hâline gelebilmek için tarihî gelişme şartlarının gerekli kıldığı bir “geçiş devresi” yaşadıklarına işaret ediyor. Bizce, karışık dilli eserler bu geçiş devrini temsil eden eserler olmalıdır.

Harezm bölgesi eski Türk yazı geleneği üzerine Oğuz ve Kıpçak unsurlarının getirdiği etkileri de bünyesinde taşıdığı için, karışık dilli eserlerin ana kaynağı Harezm ve ona bağlı bölgeler olmalıdır. Üstelik karışık dilli eserler, yalnız üzerinde durulan ve bilinen birkaç eserden ibaret de değildir. İstanbul kütüphanelerinde daha başka örnekler de vardır.

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1991 (Ankara 1994), s. 55-64.